

Circus pygargus

(L., 1758)

Błotniak łąkowy

Rząd: szponiaste, podrząd: jastrzębiowce, rodzina: jastrzębiowate

Status występowania w Polsce

Nieliczny ptak lęgowy i przelotny, ostatnio zwiększający nieco swą liczebność.

Opis gatunku

Błotniak łąkowy jest średniej wielkości ptakiem drapieżnym. Wymiary: długość ciała 41–52 cm, rozpiętość skrzydeł 95–120 cm, masa ciała ok. 260 g (samce) i ok. 370 g (samice). Posiada smukłą sylwetkę z długimi i wąskimi skrzydłami oraz długim ogonem. U błotniaka łąkowego występuje wyraźny dymorfizm płciowy: samce są nieznacznie mniejsze i smuklejsze od samic, a upierzenie ich jest generalnie popielate. Łotki 1. rz. są czarne, zarówno z wierzchu, jak i od spodu; z wierzchu, przez środek skrzydeł biegnie czarny pas. Na spodzie skrzydeł dwa czarne pasy. Reszta spodu ciała jest plamkowana lub kreskowana. Głowa i pierś są popielate, a brzuch jaśniejszy, rdzawo kreskowany. Samice są brązowe, z białą plamą u nasady ogona. Rozpoznawanie samic jest trudne i wymaga dużego doświadczenia terenowego. Młode ptaki z wierzchu są kasztanowobrązowe, a od spodu i na pokrywach podskrzydłowych rdzawo lub żółtawe, bez zaznaczonego rysunku.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Błotniaka łąkowego można pomylić z innymi gatunkami błotniaków (szczególnie w szatach niedojrzałych i samic), a zwłaszcza z błotniakiem zbożowym *Circus cyaneus* (A082) i błotniakiem bladym *Circus macrourus* (A083). Najważniejszymi cechami identyfikującymi samca błotniaka łąkowego są obecność dwóch ciemnych pasów na skrzydłach oraz rdzawo plamkowanych pokryw podskrzydłowych. U samic należy zwracać uwagę na kontrastowy rysunek na głowie (brązowo-czarno-biały), prążkowane podbarkówki i pokrywy podskrzydłowe oraz wzór na łotkach, na spodzie skrzydeł. Młode ptaki po wylocie z gniazda mają charakterystycznie, rdzawo ubarwiony tułów. W krajowym piśmiennictwie szczegółowe omówienie rozpoznawania błotniaków: zbożowego, łąkowego i bladego podają Lontkowski i Skakuj (1994).

Biologia

Tryb życia

Po przylocie na lęgowisko, po rytuale tokowym (tańce powietrzne samców), formują się pary pozostające ze sobą przez jeden sezon lęgowy. Niekiedy gniazdują skupiskowo – na niektórych stanowiskach stwierdzano skupienia do 22 gniazd. Na lęgowiskach we wczesnym okresie lęgowym stada po kilka – kilkanaście ptaków spotykane są na wspólnych noclegowiskach.

Lęgi

Błotniak łąkowy gniazduje zazwyczaj pojedynczo, lecz w korzystnych warunkach siedliskowych i żerowiskowych także w skupiskach liczących kilka, a nawet kilkanaście par. Dojrzałość płciową samice osiągają w 3., a samce w 4. roku kalendarzowym. W stałych miejscach lęgowych dwuletnie samice i dwu-, trzyletnie samce czasami próbują przystępować do lęgów, zwykle jednak bez sukcesu. Na lęgowiska błotniaki łąkowe powracają w drugim i trzecim tygodniu kwietnia i po trzech, czterech tygodniach formowania par zakładają gniazdo. Umieszczone jest ono, w zależności od siedliska, na ziemi bądź na kępie wśród szuwarów ro-

śliności torfowiskowej lub bezpośrednio na ziemi w uprawach zbożowych. Wielkość zniesienia wynosi (1–2) 3–5 (6) jaj. Wyprowadzają jeden lęg w ciągu roku. Ptaki bronią aktywnie jedynie najbliższej okolicy gniazda (kilku – kilkudziesięciu metrów), nie utrzymując dużego rewiru lęgowego. Polują zwykle poza miejscem gniazdowania na żerowiskach (polach, łąkach i pastwiskach) oddalonych od gniazda nawet do 10 km. W Polsce większość par rozpoczyna lęgi pomiędzy 6 a 30 maja, przy czym ponad jedna trzecia samic składała pierwsze jajo między 15 a 20 maja. Pewna nieduża liczba lęgów rozpoczynanych w końcu maja i na początku czerwca jest lęgami powtarzanymi. Wysiadywanie trwa 28–30 dni, młode klują się asynchronicznie, przebywają w gnieździe 26–32 dni i jeszcze przez dwa, trzy tygodnie pozostają z rodzicami w rewirze gniazdowym. Przez pierwsze dwa tygodnie rozwoju pisklącego młode karmione są przez samicę ofiarami upolowanymi przez samca, przekazywanymi jej w locie w pobliżu gniazda. W trzecim tygodniu samica stopniowo włącza się do polowań i ofiary są coraz częściej w całości pozostawiane młodym na gnieździe i w jego pobliżu lub na platformach (utworzonych z roślin). Pod koniec okresu usamodzielniania się i nabierania umiejętności łowieckich młode próbują przejmować ofiary przekazywane w powietrzu przez rodziców.

Przypuszcza się, że adaptacje morfologiczne (najdłuższe skrzydła oraz ogon w stosunku do masy ciała, bardzo dobry słuch) pozwoliły temu gatunkowi lepiej konkurować i wykorzystywać niszę pokarmową w porównaniu z innymi gatunkami błotniaków. Błotniak łąkowy jest gatunkiem plastycznym, czego jednym z dowodów jest przystosowanie się do gnieźdzenia się w uprawach polnych na skutek zanikania terenów bagiennych.

Wędrowki

Wędrowka wiosenna i przylot na lęgowiska rozpoczyna się w drugiej dekadzie kwietnia i trwa do połowy maja. Samce pojawiają się na lęgowisku zazwyczaj jako pierwsze. Maksymalne liczebności na terenach lęgowych/w rewirach osiągają po ok. 2 tygodniach od przylotu pierwszego samca. Samice natomiast, przylatują później i swą maksymalną liczebność osiągają 2 tygodnie po samcach. Spośród niewielu obrączkowanych w Polsce błotniaków łąkowych jeden był stwierdzony jesienią na Malcie. Jesienna wędrowka jest bardzo rozciągnięta i trwa już od początku sierpnia aż do połowy października. W tym okresie błotniaki często spędzają noce na wspólnych, liczących kilkakilkanaście osobników noclegowiskach. Wykorzystują do tego najczęściej rozległe szuwarowe wysokiach turzyc, kłociowiska lub łąki z dużymi kępami wysokich traw.

Zimowanie

Błotniaki łąkowe z północnej i wschodniej części Europy (w tym z Polski) zimują we wschodniej Afryce. Pojedyncze ptaki wyjątkowo zostają zimą w Europie, z obszaru Polski istnieje tylko jedna obserwacja zimowa.

Pokarm

Głównym pokarmem błotniaka łąkowego w środkowej Europie są drobne ssaki, mogące w Polsce stanowić 48% chwytanych ofiar, w tym przede wszystkim norniki (34%). Dopełnienie diety to ptaki wróblowe (26%). Duży odsetek ofiar (25%) stanowią owady – chrząszcze, ważki i pasikoniki, są one jednak pokarmem uzupełniającym, chwytanym przez ptaki dorosłe w okresie przedlęgowym oraz przez podloty w czasie usamodzielniania się. Znaczny jest udział norników w diecie (w Polsce ponad 30%, a do 80% we Francji). Istnieje zależność między wynikiem rozrodu a wieloletnimi wahaniami liczebności gryzoni. W latach „mysich”, obfitujących w norniki, średnia liczba młodych na gniazdo z sukcesem jest większa od 2, a w latach ubogich w pokarm liczba młodych jest bardzo niska.

Błotniaki łąkowe łowią swe ofiary, lecąc nisko nad ziemią, wzdłuż liniowych tras, gwałtownie spadając na spostrzeżoną ofiarę. Pokarm zdobywają poza miejscami gniazdowania, na łąkach i polach uprawnych. W okresie rozrodu pokarm jest dostarczany głównie przez samca. Zaopatruje on wysiadującą samicę i pisklęta w ciągu pierwszych 2 tygodni ich życia. W późniejszym okresie do karmienia włącza się samica.

Występowanie

Siedlisko

Gatunek preferuje tereny otwarte, a zwłaszcza torfowiska z płatami brzozy niskiej i wierzby rokity oraz łąki i ugory w dolinach rzecznych. Zasiedla ponadto kompleksy roślinności szuwarowej, w tym przede wszystkim szuwarowe z wysokimi turzycami. Na torfowiskach węglanowych pod Chełmem gnieździ się wyłącznie w szuwarach kłoci wiechowatej z niewielkim udziałem trzciny. Od 1981 roku w Polsce obserwuje się rozwój „polnej” populacji błotniaka łąkowego, zwłaszcza na Lubelszczyźnie, Podlasiu, Śląsku i Wielkopolsce. Wykorzystuje ona łąki oraz uprawy koniczyny i rzepaku jako miejsce zakładania gniazda. Należy zaznaczyć, że tego typu siedliska są w ostatnim dwudziestolecu intensywnie zasiedlane również w Europie Zachodniej i w niektórych krajach stanowią obecnie zasadnicze miejsce gniazdowania – np. w Hiszpanii gnieździ w tym siedlisku 95% populacji lęgowej. Stosunkowo krótkie nogi u błotniaka łąkowego, w porównaniu z innymi gatunkami błotniaków, umożliwiają skuteczne polowanie na ofiary występujące jedynie w niskiej roślinności. Dlatego, podstawową składową areafu osobniczego w pobliżu lęgowiska jest obecność pastwisk, skoszonych łąk, ściernisk i innych łąk z niską roślinnością. Zarastanie nieużytkowanych łąk może być przyczyną wycofywania się błotniaków z danego terenu pomimo występowania tam odpowiednich miejsc do założenia gniazda. Sporadycznie gnieździ w szuwarach na stawach rybnych oraz w nadrzecznych wiklinach.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

- 3150 Starorzecza i naturalne eutroficzne zbiorniki wodne ze zbiorowiskami z *Nymphaeion*, *Potamion*
 6410 Zmiennowilgotne łąki trzęślicowe (*Molinion*)
 6510 Niżowe i górskie świeże łąki użytkowane ekstensywnie (*Arrhenatherion elatioris*)
 7110 Torfowiska wysokie z roślinnością torfotwórczą (żywe)
 7210 Torfowiska nakredowe (*Cladietum marisci*, *Caricetum buxbaumii*, *Schoenetum nigricantis*)

Rozmieszczenie geograficzne

Zasięg błotniaka łąkowego obejmuje całą Europę, bez północnej jej części (od 60° N) oraz południowo-zachodnią część Azji. Niewielka populacja zasiedla również północno-zachodnie wybrzeże Afryki. Ostatnio nastąpiło poszerzenie się arealu łąkowego i stwierdzono nowe stanowiska, np. w Danii, Estonii, Szwecji i Finlandii, jak również w azjatyckiej części zasięgu. Zimowiska gatunku ciągną się w poprzek Afryki na południe od Sahary i we wschodniej części kontynentu oraz w Indiach. Nie wyróżniono podgatunków.

Rozmieszczenie w Polsce

Występuje nierównomiernie na całym niżu. Najliczniejszy na wschodzie i w centrum kraju, ponadto większe skupienia par notowano w Wielkopolsce i na Pomorzu Zachodnim.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą, wymagający ochrony czynnej (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Status zagrożenia w Europie: S gatunek niezagrożony, którego status ochronny jest prawdopodobnie odpowiedni
 BirdLife International: SPEC 4

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I

Konwencja Berneńska: załącznik II

Konwencja Bońska: załącznik II

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Duża część populacji błotniaka łąkowego, zasiedlająca torfowiska niskie i przejściowe w dolinach Biebrzy i Narwi, chroniona jest w Biebrzańskim PN i Narwiańskim PN. Ponadto gatunek ten gnieździ się w parkach krajobrazowych, np. Nadnidziański PK, PK Podlaski Przełom Bugu i inne. Pojedyncze stanowiska istnieją również w rezerwach przyrody, np. Roskosz, Bagno Serebryskie, Brzeźno koło Chełma. Jednak ze względu na rozległe rewiry łowieckie tego gatunku większość obszarowych form ochrony przyrody obejmuje zazwyczaj tylko część (głównie miejsca gniazdowe) terytorium życiowego błotniaków.

Rozwój i stan populacji

Stan europejskiej populacji łąkowej błotniaka łąkowego oceniany jest na 30 000–46 000 p. Najliczniej gatunek ten zamieszkuje Rosję (20 000–30 000 p.), Francję (2500–5000 p.), Hiszpanię (3650–4630 p.), Polskę (patrz niżej), Białoruś (600–1100 p.) i Turcję (200–1000 p.).

Obecnie stan polskiej populacji łąkowej ocenia się na 1300–1500 p. Większość par skupiona jest we wschodniej i centralnej części kraju, zwłaszcza na Podlasiu (400–550 p.), Mazowszu (200–300 p.), Lubelszczyźnie (80 p.), a na zachodzie Polski mniej liczne stanowiska istnieją w Wielkopolsce (60–70 p.), na Pomorzu Zachodnim (60–70 p.) i na Śląsku (20–30 p.). Istnieje szereg dowodów potwierdzających wzrost liczebności tego gatunku w kraju i zasiedlanie nowych terenów. Jednocześnie na dwóch obszarach, gdzie w latach 80. stwierdzono najwyższe zagęszczenia błotniaka łąkowego w Polsce – na torfowiskach węglanowych koło Chełma i Bagnach Biebrzańskich, zauważono wyraźne obniżenie się liczebności. W ostatnich latach odnotowano bardzo niski sukces gniazdowy błotniaka łąkowego na torfowiskach węglanowych pod Chełmem spowodowany drapieżnictwem lisa, w wyniku czego nastąpił spadek z 42 p. w 1987 r. do 21 p. w 1997 r. i przenoszenie się tego gatunku na tereny sąsiednie. W latach 90. błotniak łąkowy występował najliczniej w następujących ostojach ptaków: na Pomorzu – Wybrzeże Trzebiatowskie 15–20 p. w latach 1992–1995; w Wielkopolsce – w Dolinie Środkowej Warty min. 15 p. w latach 1993–2001; na Lubelszczyźnie – Chełmskie Torfowiska Węglanowe 21 p. w 1997, Bagno Bubnów 11–15 p. w 1999, w Dolinie Środkowego Bugu powyżej 30 p. w 1999, w Dolinie Tyśmienicy 20–25 p. w latach 1990–1995, w ostoi Polesie i w Dolinie Dolnego Wieprza prawdopodobnie po ok. 15 p.; na Mazowszu – w Dolinach Omulwi i Płodownicy 13 p. w latach 1991–1998; na Podlasiu – w Puszczy Knyszyńskiej 15 p. w latach 1986–1995, w Dolinie Górnej Narwi 42–44 p. w 1993, w Dolinie Biebrzy kilkadziesiąt p. (do 97 p. wg różnych, często rozbieżnych ocen w latach 90.); na południu Polski, w ostoi Torfowiska Orawsko-Nowotarskie zanotowano do 21 p. w latach 1990–2001.

Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce:

- utrata siedlisk łąkowych w wyniku zmian reżimu hydrologicznego rzek, zmieniających częstość i długość zalewów w dolinach rzecznych;
- utrata siedlisk gniazdowych w wyniku zmniejszania się powierzchni ekstensywnie użytkowanych łąk i pastwisk w dolinach rzecznych na rzecz pól uprawnych. Część przesuszonych, otwartych łąk została porzucona przez użytkowników z powodów ekonomicznych i podlega zarastaniu w wyniku naturalnej sukcesji;

- utrata siedlisk gniazdowych w wyniku osuszania śródpolnych zbiorników wodnych i torfowisk;
- zwiększona presja drapieżników niszczących lęgi (przede wszystkim lisa), wynikająca z łatwiejszego dostępu do gniazd spowodowanego obniżeniem poziomu wody na torfowiskach;
- ułatwienie ludziom dostępu do gniazd w wyniku obniżenia poziomu wody w miejscach lęgu;
- utrata bazy pokarmowej w wyniku zaniku dużych gatunków owadów w łowiskach;
- niszczenie gniazd i śmierć piskląt w czasie zbioru zbóż. Zagrożenie, które pojawiło się wraz z zasiedleniem nowego typu siedliska, jakim są pola uprawne.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej Poradnika (str. 19).

Propozycje odnośnie do zarządzania

Na terenach lęgowych błotniaka łąkowego należy:

- poważnie ograniczyć plany zabudowy hydrotechnicznej dolin rzecznych i plany przekształceń reżimu hydrologicznego rzek;
- w uzasadnionych przyrodniczo przypadkach wprowadzić korektę instrukcji gospodarowania wodą na zbiornikach już istniejących, tak by w dolinie rzeki poniżej piętrzenia utrzymane zostały okresowe zalewy wiosenne;
- użytkować doliny rzeczne zgodnie z dotychczasową ewidencją gruntów;
- na polderach zastąpić przepompownie odwadniające przepompowniami odwadniająco-nawadniającymi (dotyczy niektórych rzek niżowych, a szczególnie Warty Środkowej);
- wykluczyć osuszanie torfowisk i niecek jeziornych na obszarach pozadolinnych;
- ograniczyć pewne formy antropopresji (turystyka i rekreacja) na obszarach łąkowych oraz przyjeziornych i przyzalewowych;
- protegować ekstensywne rolnictwo, zwłaszcza użytkowanie łąk i pastwisk; wprowadzić ekstensywne użytkowanie łąk i pastwisk również na lęgówiskach objętych ochroną przestrzenną (parki narodowe, parki krajobrazowe, rezerваты przyrody);
- objąć formą ochrony przyrody (użytek ekologiczny, rezerwat) torfowiska, starorzecza, oczka wodne skupiające pary lęgowe tego gatunku;
- podjąć ochronę czynną gniazd zakładanych w zbożach. W tym przypadku istotna jest współpraca z rolnikiem, właścicielem gruntu, na którym założone jest gniazdo, i uświadomienie mu potrzeby ochrony tego gatunku. Jeśli koszenie zboża odbywa się w czasie, kiedy młode przebywają jeszcze w gniazdach, należy oznakować

gniazda tyczkami, tak aby koszący mógł pozostawić wokół gniazda możliwie jak największy nieszkodzony obszar (przynajmniej o promieniu 15 m).

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej Poradnika (str. 20).

Propozycje badań

Zbadać:

- rozmieszczenie stanowisk i liczebność populacji lęgowej;
- wybiórczość siedliskową (gniazdową i żerowiskową);
- sukces lęgowy w zależności od warunków siedliskowych;
- wpływ drapieżnictwa na sukces lęgowy;
- rozmieszczenie zimowisk i tras przelotu populacji lęgowej;
- skuteczność czynnej ochrony gatunku.

Monitoring

- coroczne liczenie ptaków lęgowych na losowych powierzchniach rzędu 300–500 km² połączone z oceną udatności lęgów. Metodyka do ustalenia;
- co 3 lata należy przeprowadzać liczenia na powierzchniach próbnych wyznaczonych w największych krajowych ostojach błotniaka łąkowego. Metodyka do ustalenia.

Bibliografia

- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.
- BAZA DANYCH WIADOMOŚCI POWROTNYCH. Centrala Obrączkowania Ptaków, Zakład Ornitologii PAN.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.
- CLARKE R. 1996. Montagu's Harrier. Chelmsford, 208 s.
- CRAMP S., SIMMONS K. E. L. (red.) 1980. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 2. Hawks to Bustards. Oxford, 687 s.
- DOMBROWSKI A. 1997. Rozwój polnej populacji błotniaka łąkowego (*Circus pygargus*) na Nizinie Południowopodlaskiej. *Kulon*, 2: 207–219.
- FERRERO J. J. 1993. The Montagu's Harrier in Spain – population trends and conservation efforts. Proceedings of the International Montagu's Harrier Conference, Kiel Ralsdorf, 1–2 July 1993: 56–57.
- KROGULEC J. 1991. Czynniki regulujące liczebność błotniaków łąkowych (*Circus pygargus*) w rezerwach torfowiskowych Lubelszczyzny. *Prądnik. Prace Muz. Szafera*. 3: 251–254.
- KROGULEC J. 1992. Błotniak łąkowy (*Circus pygargus*). W: Głowaciński Z. (red.) Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce. Warszawa, s. 116–118.

- KROGULEC J. 1997. Montagu's Harrier (*Circus pygargus*). W: Hagemijer E. J. M., Blair M. J. (red.) The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. London, s. 150–151.
- KROGULEC J., LEROUX A. 1994. Breeding ecology of Montagu's Harrier (*Circus pygargus*) on natural and reclaimed marshes in Poland and France. W: Meyburg B.-U., Chancellor R. D. (red.) Raptor Conservation Today. Berlin, s. 151–152.
- LONTKOWSKI J. 1993. Ochrona gniazd błotniaka łąkowego (*Circus pygargus*) na Śląsku. *Biuletyn KOO* 5: 12–13.
- LONTKOWSKI J., SKAKUJ M. 1994. Rozpoznawanie błotniaków: zbożowego (*Circus cyaneus*), łąkowego (*Circus pygargus*) i stepowego (*Circus macrourus*). *Not. Orn.*, 35: 347–371.
- SIMMONS R. 2000. Harriers of the World. Their behaviour and ecology. Oxford, 368 s.
- TOMIAŁOJĆ L. 1990. Ptaki Polski; rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.
- TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.

Jarosław Krogulec, Marcin Polak

A084